TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARNI BAHOLASH: BILIMNI TEKSHIRISHDAN KOMPETENSIYALARNI ANIQLASH VA RIVOJLANTIRISHGA O‘TISH

Saidmuhammedova Lazizaxon Akmal qizi
Toshkent shahridagi Kimyo
International university in Tashkent
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilar bilimini baholashning mazmuni, ahamiyati va samarali usullari tahlil qilinadi. An’anaviy baholash tizimining imkoniyatlari va cheklovlari, shakllantiruvchi baholash, kompetensiyaviy yondashuv, o‘zini o‘zi baholash hamda amaliy topshiriqlar orqali o‘quvchilarning bilimlarini aniqlash masalalari yoritiladi. Shuningdek, xalqaro tadqiqotlar natijalari asosida baholashning o‘quvchilar bilimini rivojlantirishdagi o‘rni asoslanadi. Maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilishi va egallagan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay olish qobiliyatini baholash bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, baholash, kompetensiya, shakllantiruvchi baholash, qayta aloqa, bilim, amaliy ko‘nikma, o‘zini o‘zi baholash, ta’lim sifati.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifasi o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berish emas, balki ularning olgan bilimlarini hayotda qo‘llay oladigan, mustaqil fikrlaydigan va turli muammolarga yechim topadigan shaxslar sifatida

shakllanishiga yordam berishdan iborat. Shu sababli zamonaviy pedagogikada o‘quvchilarni baholash masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda.

An’anaviy ta’lim tizimida baholash ko‘pincha o‘quvchining ma’lumotlarni qay darajada eslab qolganini aniqlashga qaratilgan. Test, nazorat ishi va og‘zaki savol-javoblar orqali bilim darajasi tekshiriladi. Biroq o‘quvchining qoidalarni yoddan bilishi uning ushbu bilimlardan amaliy vaziyatlarda foydalana olishini har doim ham anglatmaydi.

Masalan, matematika fanida ko‘paytirish jadvalini biladigan o‘quvchi do‘konda bir nechta mahsulotning umumiy narxini hisoblashda qiynalishi mumkin. Bu esa bilimni tekshirish bilan birga, uni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini ham baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi — zamonaviy baholash usullarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, xalqaro tadqiqotlar natijalarini o‘rganish va o‘quvchilarning bilim hamda kompetensiyalarini aniqlashning samarali yo‘llarini asoslash.

1. O‘QUVCHILARNI BAHOLASHNING MOHIYATI VA AHAMIYATI

Baholash — o‘quvchining egallagan bilimlari, ko‘nikmalari va kompetensiyalarini belgilangan ta’lim maqsadlari asosida aniqlash hamda tahlil qilish jarayonidir.

Baholash faqat raqam yoki baho qo‘yishdan iborat emas. Uning asosiy vazifasi o‘quvchining nimalarni bilishi, qaysi jihatlarda qiynalayotgani va bilimini qanday rivojlantirishi mumkinligini aniqlashdir.

Pedagogikada baholashning uchta asosiy turi mavjud:

Diagnostik baholash — yangi mavzu boshlanishidan oldin o‘quvchining dastlabki bilim darajasini aniqlash. Masalan, matematika darsida yangi mavzuga o‘tishdan oldin qisqa savol-javob o‘tkazish.

Shakllantiruvchi baholash — dars davomida o‘quvchining bilimini kuzatish, xatolarini aniqlash va ularni tuzatishga yordam berish. Bunda o‘qituvchi o‘quvchiga aniq tavsiyalar beradi.

Yakuniy baholash — mavzu, chorak yoki o‘quv yili yakunida erishilgan natijalarni aniqlash. Bunda test, nazorat ishi, loyiha yoki amaliy topshiriqlardan foydalaniladi.

Ushbu baholash turlarining birgalikda qo‘llanilishi o‘quvchining bilim darajasi haqida to‘liqroq tasavvur beradi.

2. BAHOLASH BO‘YICHA XALQARO TADQIQOTLAR VA ULARNING NATIJALARI

O‘quvchilarni baholashning ta’lim natijalariga ta’siri ko‘plab xalqaro tadqiqotlarda o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlar zamonaviy baholash usullarining samaradorligini ilmiy dalillar bilan asoslashga yordam beradi.

Black va Wiliam tadqiqotlari (1998).

Paul Black va Dylan Wiliamning *Assessment and Classroom Learning* nomli tadqiqoti shakllantiruvchi baholash sohasidagi muhim ilmiy ishlardan biridir. Mualliflar turli ta’lim tadqiqotlarini tahlil qilib, baholash natijalaridan o‘qitish jarayonini yaxshilashda foydalanish zarurligini asoslaganlar.

Ularning fikricha, baholashning haqiqiy samarasi o‘quvchining xatosini aniqlash bilangina emas, balki ushbu xatoni tuzatish uchun zarur sharoit yaratish bilan belgilanadi [1].

Hattie va Timperley tadqiqotlari (2007).

John Hattie va Helen Timperley *The Power of Feedback* nomli ilmiy maqolalarida qayta aloqaning o‘quvchilar natijalariga ta’sirini o‘rganganlar.

Tadqiqotchilar samarali qayta aloqa o‘quvchiga uchta savolga javob topishda yordam berishini ta’kidlaydilar:

Men nimaga erishishim kerak?

Hozirgi natijam qanday?

Keyingi bosqichda nima qilishim kerak?

Masalan, o‘quvchiga shunchaki «Noto‘g‘ri» deyish o‘rniga, «Masalani to‘g‘ri boshlading, endi ikkinchi amalni tanlash uchun shartni qayta o‘qi» deyish ancha foydali hisoblanadi [2].

Kingston va Nash tadqiqotlari (2011).

Tadqiqotchilar shakllantiruvchi baholashga oid 300 dan ortiq ilmiy ishni ko‘rib chiqqanlar. Statistik tahlil uchun yetarli ma’lumotga ega bo‘lgan 13 ta tadqiqotdan 42 ta effekt ko‘rsatkichi ajratilgan. Natijada shakllantiruvchi baholashning o‘rtacha effekt hajmi 0,20 ni tashkil etgan.

Bu natija shakllantiruvchi baholashning o‘quv natijalariga ijobiy ta’siri mavjudligini ko‘rsatadi, biroq uning samarasi fan va qo‘llash usuliga qarab farqlanishini ham anglatadi [3].

Yao va hammualliflar tadqiqotlari (2024).

2024-yilda e’lon qilingan meta-tahlilda 118 ta birlamchi tadqiqotdan olingan 258 ta effekt hajmi tahlil qilingan. Umumiy Hedges' g ko‘rsatkichi 0,25 ni tashkil etgan.

Tadqiqotchilar shakllantiruvchi baholash, o‘zini o‘zi baholash va o‘zaro baholashning o‘quvchilarning akademik natijalariga ijobiy ta’sirini qayd etganlar [4].

Ushbu ko‘rsatkich 25 foizlik o‘sishni anglatmaydi, balki tadqiqot guruhlari natijalari o‘rtasidagi standartlashtirilgan farqni ifodalaydi.

Tadqiqotlar tahlilidan xulosa: xalqaro ilmiy izlanishlar baholashning samarasi faqat baho qo‘yish bilan emas, balki qayta aloqa berish, o‘quvchining xatolarini tuzatishiga yordam berish va ta’lim jarayonini natijalarga moslashtirish bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

3. KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN BAHOLASH

Kompetensiyaga asoslangan baholash o‘quvchining faqat nimani bilishini emas, balki egallagan bilimini amaliy vaziyatlarda qanday qo‘llay olishini aniqlashga qaratilgan.

Kompetensiya — bilim, ko‘nikma, tajriba va munosabatlarni birlashtirib, muayyan vazifani mustaqil bajara olish qobiliyatidir.

Masalan, o‘quvchi yo‘l harakati qoidalarini yoddan aytishi mumkin. Bu uning bilimga ega ekanini bildiradi. Ammo ko‘chadan o‘tishda xavfsiz yo‘lni tanlay olishi ushbu bilimni amalda qo‘llash kompetensiyasini namoyon etadi.

Kompetensiyaviy baholashda quyidagi jihatlar hisobga olinadi:

Bilimni tushunish va izohlash.

Olingan bilimni amaliyotda qo‘llash.

Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish.

Mustaqil qaror qabul qilish.

O‘z fikrini asoslab berish.

Boshqalar bilan hamkorlikda ishlash.

Bunday yondashuvda o‘quvchining faqat yakuniy javobi emas, balki unga erishish jarayoni ham muhim hisoblanadi.

Masalan, 3-sinf matematika darsida quyidagi topshiriq berilishi mumkin:

«Bir dona daftar 5 000 so‘m turadi. Sizda 20 000 so‘m bor. Nechta daftar sotib olishingiz mumkin? Qancha pul ortib qoladi?»

O‘quvchi masalani yechib, javobini tushuntirishi kerak. Bu orqali uning hisoblash, vaziyatni tushunish va bilimni amalda qo‘llash qobiliyati aniqlanadi.

4. O‘QUVCHILARNING BILIM VA KOMPETENSIYALARINI ANIQLASH USULLARI

O‘quvchilarning bilimini to‘liq baholash uchun faqat test va yozma nazorat ishlaridan foydalanish yetarli emas. Turli amaliy usullardan foydalanish maqsadga muvofiq.

1. Amaliy topshiriqlar. O‘quvchiga kundalik hayot bilan bog‘liq vazifalar beriladi. Masalan, xarid narxini hisoblash, jadval tuzish yoki berilgan ma’lumotlarni taqqoslash.

2. Loyiha ishlari. O‘quvchilar muayyan mavzu bo‘yicha ma’lumot to‘playdi, muammoni o‘rganadi va o‘z takliflarini taqdim etadi. Masalan, «Maktabda suvni tejash» loyihasi orqali ularning kuzatish, tahlil qilish va hamkorlik ko‘nikmalari baholanadi.

3. Portfolio. O‘quvchining turli davrlarda bajargan ishlari to‘planadi. Bu uning vaqt davomida qanday rivojlanganini aniqlash imkonini beradi.

4. Kuzatish. O‘qituvchi dars davomida o‘quvchining mustaqil ishlashi, savollarga javob berishi, guruhdagi ishtiroki va muammoni hal qilish jarayonini kuzatadi.

5. O‘zini o‘zi baholash. O‘quvchi o‘z ishini tahlil qiladi va quyidagi savollarga javob beradi: Bugun nimani o‘rgandim? Qayerda qiynaldim? Xatomni qanday tuzatdim?

6. O‘zaro baholash. O‘quvchilar bir-birining ishini oldindan belgilangan mezonlar asosida tahlil qiladi. Bu usul fikr bildirish, tinglash va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ushbu usullarni birgalikda qo‘llash o‘quvchining bilim va ko‘nikmalari haqida kengroq ma’lumot olishga yordam beradi.

5. BAHOLASH MEZONLARI VA ADOLATLILIK TAMOYILI

Baholashda adolatni ta’minlash uchun oldindan belgilangan va o‘quvchilarga tushunarli mezonlardan foydalanish zarur.

Masalan, o‘quvchining muammoli vaziyatni hal qilish qobiliyatini baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Mezon	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Boshlang‘ich daraja
Muammoni tushunish	To‘liq aniqlaydi	Qisman aniqlaydi	Yordamga muhtoj
Yechim topish	Mustaqil yechim topadi	Qisman yordam bilan bajaradi	Jiddiy qiynaladi
Bilimni qo‘llash	To‘g‘ri qo‘llaydi	Ayrim xatolar qiladi	Qo‘llashda qiynaladi
Xulosa chiqarish	Fikrini asoslaydi	Qisman izohlaydi	Izohlashda qiynaladi

Baholashda barcha o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish ham muhim. Masalan, ayrim bolalarga topshiriqni bajarish uchun qo‘shimcha vaqt yoki tushunarliroq ko‘rsatma kerak bo‘lishi mumkin.

Adolatli baholash o‘quvchilarni bir-biri bilan solishtirishdan ko‘ra, ularning individual rivojlanishini kuzatishga asoslanishi kerak.

6. BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH BO‘YICHA TAVSIYALAR

Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlar va pedagogik tahlillar asosida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Baholash faqat test va nazorat ishlari bilan cheklanmasligi kerak.

O‘quvchilarga hayotiy vaziyatlarga asoslangan amaliy topshiriqlar berilishi lozim.

Har bir topshiriq uchun aniq va tushunarli mezonlar ishlab chiqilishi zarur.

O‘qituvchi o‘quvchining xatosini ko‘rsatish bilan birga, uni tuzatish yo‘lini ham tushuntirishi kerak.

O‘zini o‘zi baholash va o‘zaro baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

O‘quvchilarning faqat yakuniy natijasi emas, rivojlanish jarayoni ham hisobga olinishi kerak.

Baholash natijalari asosida keyingi darslar va individual mashg‘ulotlar rejalashtirilishi lozim.

Eng muhimi, baholash o‘quvchida qo‘rquv va ishonchsizlikni emas, balki o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni shakllantirishi kerak.

XULOSA

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarni baholash bilim sifatini aniqlash va rivojlantirishning muhim pedagogik vositasidir. Zamonaviy ta’limda faqat o‘quvchining ma’lumotlarni qay darajada eslab qolganini aniqlash yetarli emas. Uning bilimlarini amaliyotda qo‘llashi, mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilishi va o‘z xulosalarini asoslay olishi ham baholanishi zarur.

Maqolada tahlil qilingan Black va Wiliam, Hattie va Timperley, Kingston va Nash hamda Yao va hammualliflarning ilmiy ishlari shakllantiruvchi baholash va samarali qayta aloqaning ta’lim natijalarini yaxshilashdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, samarali baholash o‘quvchiga faqat qanday natijaga erishganini emas, balki keyingi bosqichda qanday rivojlanishi kerakligini ham ko‘rsatadi. Shu sababli zamonaviy pedagogning asosiy vazifasi faqat baho qo‘yish emas, balki o‘quvchining bilim va kompetensiyalarini aniqlash, rivojlantirish hamda uning mustaqil o‘rganishiga sharoit yaratishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and Classroom Learning. *Assessment in Education*, 5(1), 7–74.https://doi.org/10.1080/0969595980050102
2. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81–112.https://doi.org/10.3102/003465430298487
3. Kingston, N., & Nash, B. (2011). Formative Assessment: A Meta-Analysis and a Call for Research. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 30(4), 28–37.https://doi.org/10.1111/j.1745-3992.2011.00220.x
4. Yao, Y., Amos, M., Snider, K., & Brown, T. (2024). The Impact of Formative Assessment on K-12 Learning: A Meta-Analysis. *Educational Research and Evaluation*.https://doi.org/10.1080/13803611.2024.2420123
5. OECD. (2005). *Formative Assessment: Improving Learning in Secondary Classrooms*. OECD Publishing.
6. UNESCO & Australian Council for Educational Research. (2023). *Supporting Schools and Teachers' Use of Assessment to Inform Learning of All Students*. UNESCO.